

İbrahim Halil Soğukoğlu'nun *Kenzü'l-maârif* adlı eserinin müellif hattı nüshasının iki sayfası (Fehmi Soğukoğlu özel kitaplığı)

sılan eser müellifin hayatta iken çıkan tek kitabıdır. 1989'da Latin harflerine aktarılarak İstanbul'da da basılmıştır. 2. *Dîvân-ı Kenz-i Şümûs*. Türkçe, Kürtçe ve Arapça manzumelerden oluşan yaklaşık sekiz bin beyitlik divan ilk defa 1994'te İsviçre'de basılmış, 2001 yılında Süleyman Gökso başkanlığındaki bir heyet tarafından Latin harflerine çevrilerek İstanbul'da yayımlanmıştır. Kenan Erdoğan ve Tuğba Aydoğan bir makalede bu divanı incelemişlerdir (bk. bibl.). 3. *Kenzü'l-maârif*. İmanın şartlarının açıklandığı eser 560 soru ve cevabından oluşmaktadır. 2004'te İsviçre'de Arap harfleriyle ve 2008'de İstanbul'da Latin harflerine çevrilerek basılmıştır. 4. *İlmihal*. *Kenzü'l-maârif*'le birlikte yayımlanmıştır. 5. *Tulû'*. İmanın şartları ve namazın farzlarının tasavvufî yönden açıklanmasına dairdir. 1980'de Latin harfleriyle İstanbul'da basılmış, 2001'de de önceki baskıda yer alan hatalar düzeltilerek yeni baskısı yapılmış, 2010 yılında İbrahim Halil Efendi'nin diğer eserleriyle birlikte Arap harfleriyle yayımlanmıştır. 6. *Biliş ve Görüşlerim*. Eser, müellifin gençlik yıllarında başından geçen bazı olaylar ve bu olaylardan alınacak derslerle ilgilidir. Baskıları *Tulû'* ile birlikte yapılmıştır. 7. *Muhtelif Risâleler*. Halil Efendi'nin çeşitli notlarla birlikte eserlerinden önemli görüldüğü yerleri iktibas ettiği kitabı olup 2010'da *Tulû'* ile beraber basılmıştır. *Kenzü'l-maârif*'te

zikrettiği *Ma'rifetü'l-enbiyâ* adlı eserine rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrahim Halil Soğukoğlu, *Hülâsâtü'l-âdâb fi reddi's-serâb*, İstanbul 1987, s. 79, ayrıca bk. Muhtifin Soğukoğlu'nun girişi, s. 9-41; R. Lescot, *Le Kurd Dagh et le mouvement mouroud*, [baskı yeri yok] 1940, s. 9-19; Mustafa Öztürk, *1938 / Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faliyetleri*, Ankara 1995; Reşid Hamû, *Şevretü cebelü'l-Ekrâd*, Halep 2001, s. 38-76, ayrıca bk. tür. yer.; Fehmi Soğukoğlu, *İbrahim Halil Efendi'nin Hayatı ve İtikadi Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 2001), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 7-41; Seyho Ali, *Cebelü'l-Kürd ibbâne'l-intidâbi'l-Fransî*, Halep 2005, s. 23-85, ayrıca bk. tür.yer.; M. Na'sân Halebî, *Şeyh İbrâhim Halil Kimdir*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 1-4, 89-170; Kenan Erdoğan – Tuğba Aydoğan, “Manisa'da Medfun Mutasavvif Bir Şair: Seyyid İbrahim Halil Efendi ve Divanı Kenz-i Şumûs”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/3, Manisa 2013, s. 273-293.

FEHMI SOĞUKOĞLU

SOHUM

Abhazya'nın başşehri.

Karadeniz'in doğu kıyısında önemli bir liman şehri olan Sohum'u (bugün Suchumi / Sukhumi) Abhazlar Akua / Akea; Gürcüleri Sokhum, Aku; Mingreller Agujika; Türkler Sohumkale; Ruslar Sokhumi / Sukhum şeklinde adlandırır. Sohum ismi Gürcüce'de “kayın, akgürgen ağacı” an-

lamındaki *tskhomi / tskhumiden* gelir. Eski Yunan kaynaklarında Dioskuria, Latin kaynaklarında Sebastopolis olarak geçer. Antik geleneğe göre şehre, yolcuların ve denizcilerin tanrıları olan Kastor ve Polidevkes adlı ikiz kardeş için Dioskure / Dioskurya denmiştir.

Tarihi milâttan önce 2000 yılına kadar uzanan Dioskurya, Milletler'in esir ticareti yaptığı bir iskelesi durumundaydı. Hele-nistik dönemde önemli bir ticaret merkezi oldu. Coğrafyacı Strabon, milâttan önce III ve I. yüzyıl kaynaklarına dayanarak şehirde yetmiş farklı milletin yaşadığını bildirir (*İlk Çağlardan Günümüze Abhazya Tarihi*, s. 47). Aynı dönemde Pontus Kralı VI. Mithridates'in (m.ö. 120-63) buraya gelişle şehir büyüdü, tersane kuruldu ve adına sikke bastırıldı. Plinius'a (23-79) göre Sohum, Roma'nın Apsilya sahillerindeki en eski dayanak noktasıdır. Daha sonra Kolhid'de krallık karıştı, VI. Mithridates, Kolhid'i Pontus'a bağladı. Ardından Roma ve Pontus Krallığı Kolhid yüzünden savaşa tutuştu. Abhazlar da bu savaşa dahil oldu. Sonunda Romalılar Kolhid'i ele geçirdi. Sohum'un adını İmparator Oktavya'nın anısına Sebastopolis olarak değiştirdi (Beygua, s. 16). Bu dönemin hemen sonrasında yaşayan Flavius Arrian, Sebastopolis'te kışlaların, at ahırlarının, cephanelerin, yiyecek depoları ve hasta bakım yerinin bulunduğu, sur ve hendekle çevrili olduğunu yazar (*İlk Çağlardan Günümüze Abhazya Tarihi*, s. 54). III. yüzyılda Sebastopolis sadece Abhazlar'ın değil bütün Kafkasya'nın ticaret merkeziydi. Buradan İran, Şam ve Mısır'a giderek ticaret yapılmaktaydı. Ancak bu durum uzun sürmedi, şehir IV. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden gelen kavimlerin etkisiyle dağılma sürecine girdi. 542'de Bizanslılar şehri boşalttı ve kalesini Sāsânîler'in eline geçmesini engellemek için yıktı. 565'te Bizans İmparatoru I. İustinianos kaleyi ve Sebastopolis'i yeniden kurdu. VII. yüzyılda Doğu Gürcistan'a yönelik Arap akınları buraya kadar ulaşmadı. Abhaz beyleri birleşip VIII. yüzyılda bir krallık kurdular, ardından Abhaz Kartvel Krallığı döneminde Sohum büyük bir şehir ve önemli bir yönetim merkezi oldu. Fakat XIII. yüzyılın sonunda önemini kaybetti. Cenovalılar'ın Karadeniz'de yeni koloniler kurması üzerine Sebastopolis yeniden öne çıktı (Kırzioğlu, s. 3). Cenovalı tüccarların gelişle şehir canlandı, iki asır boyunca Ceneviz kolonisi olarak gelişme gösterdi. Bu dönemden itibaren Batı haritalarında Sebastopoli, Skanoskopoli, San-Sébastien, Sevast gibi adlarla yer

aldı. Eskiden olduğu gibi şehrin iskân yeri Besletka nehrinin solunda bulunuyordu ve kırmızı bayrağı üzerinde beyaz insan ayası tasvir edilmişti. Burada XIV. yüzyılda Cenovalılar, yahudi, Migrel, Abhaz, Grek, Ermeni ve müslümanlar yaşıyordu. XV. yüzyılda Sebastopolis bütün Karadeniz sahilinin en büyük ticaret limanı haline geldi (*İlk Çağlardan Günümüze Abhazya Tarihi*, s. 100).

XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Sebastopolis'e ve Doğu Karadeniz'in diğer ticaret şehirlerine Asya ve Kuzey Kafkasya menşeli kervanlar akın etmeye başladı. Bu arada Abhazlar'ın İslâm diniyle ilk karşılaşmaları VIII. yüzyılda Araplar'ın bölgeyi alt üst eden akınları sırasında gerçekleşti. Müslümanlar, Abhaz ve Kartvel Krallığı'nın siyasal ve kültürel hayatında silinmez izler bıraktı. Bununla birlikte Abhazyalı müslümanlardan ilk defa XIV. yüzyıl başlarındaki kaynaklarda söz edilir. Dolayısıyla Sohum'daki müslüman varlığının bu dönemden itibaren arttığı söylenebilir. Katolik Cenovalılar'ın esir toplamasına, ticaret ya da pazar iskelesi olan Sebastopolis'in Abhazya kıyıları gibi İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Devleti'nce itaat altına alınmasına dair bilgiler vardır (Kırzioğlu, s. 4).

1451'de Osmanlı Devleti'ne itaat eden, ancak daha sonra büyük ihtimalle Cenevizliler'e güvenerek bu itaatten vazgeçip haracını göndermeyen Sohumkale 1454'te Osmanlı donanmasınca tahrip edilerek tekrar ele geçirildi. Bununla birlikte Abhazya ve Sohum'da 125 yıl idarî düzen

kurulamadı (*a.g.e.*, s. 382). 1578'de İran seferi esnasında Sohum eyaleti oluşturuldu, başına da Çerkez Haydar Paşa getirildi. Aynı yıl kalede yeniçeri, topçu, cebeci gibi askerlerden oluşan güçlü bir Osmanlı garnizonu kuruldu. Sohum'da bir kadı ve şehirdeki binaları tamir eden bir mimar ağa bulunmaktaydı (Bilge, s. 480). 1580 yılına kadar burada görev yapan Haydar Paşa'dan sonra Sohum'un mülki idaresi geliri az olduğu için kaldırılarak Batum eyaletine bağlandı (Kırzioğlu, s. 19-20). XVII. yüzyıla kadar hakkında fazla bilgi bulunmayan Sohum'un kale olarak önemi arttı.

1723'te keşfi yapılan kale 1723-1724'te onarıldı ve girişe III. Ahmed'in kitâbesi konuldu (kitâbe için bk. Sönmez, II, 649-666). Kalede 1729'da doksan dokuz, 1731'de 255 yeniçeri vardı. Limanda ise kalyon inşa ediliyordu. Buradan Trabzon'la irtibat sağlamak için de menzil kayıkları işletilmekteydi. Kale 1761-1762'de yeniden tamir gördü. Ayrıca kalede cami de bulunmaktaydı (Bilge, s. 481). Osmanlı-Rus savaşı esnasında (1768-1774) Abhazlar, kendilerine sert davranılmasından ötürü 1771'de isyan edip Sohum Kalesi'ni kuşatarak ele geçirdiler. Abhaz prenslerinden Zurab ile Kaliş / Keleş Ahmed Bey'in arası açılınca Osmanlı Devleti bu durumdan yararlanarak kaleyi geri aldı, ancak üç yıl sonra burayı terketti. Daha sonra Keleş Bey kaleyi tamir ettirdi (Reinegg's, II, 7-8) ve Abhazya yönetim merkezini Lıhni'dan (Soğuksu) Sohum'a taşıdı.

Keleş Bey, Kafkasya'da nüfuz alanını ve sınırlarını genişleten Ruslar'la iş birliği

yaptı. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Osmanlı tarafını tutan Keleş Bey, adamlarıyla birlikte Sohum Kalesi'ne giden oğlu Arslan Bey tarafından Mayıs 1808'de öldürüldü. Rus tebaası olan ve Hıristiyanlığı seçen diğer oğlu Sefer Bey de (Georgi Şirvaşidze) 1808 ve 1809'da Rus çarına mektup yazarak kendilerine tâbi olmak istediğini bildirdi (Aydın, s. 48). Savaşın ikinci safhasının devam ettiği bir sırada Ruslar 17 Şubat 1810'da Abhazya'nın Rusya'ya bağlandığını ilân etti (Beygua, s. 61). Sohum Kalesi bu sırada yeterli askerî destek sağlanamadığından 11 Temmuz 1810'da Ruslar'ın eline geçti (Aydın, s. 99-101). 1812'de yapılan Bükreş Antlaşması'nın 6. maddesine göre Rusya'nın Anadolu kısmında işgal ettiği yerlerin tamamını iade etmesi, dolayısıyla Sohum'u da Osmanlı Devleti'ne vermesi gerekiyordu. Ancak Ruslar Sohum, Anakara ve Kemhal'i Osmanlı Devleti'ne terketmek yerine buraları askerî açıdan takviye ettiler ve kendi toprakları olarak gördüler. Osmanlı Devleti'nin bu hususla ilgili çabaları sonuçsuz kaldı. Ruslar, Sohum'un kendilerine Sefer Bey tarafından verildiğini iddia ederek Osmanlı taleplerini reddetti. 7 Ekim 1826'da imzalanan Akkırman Antlaşması ile Sohum yanında Anakara'nın da Rusya'ya aidiyeti Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi.

1830'lu yılların başında bölgeyi ziyaret eden Dubois, Sohum'un Gelincik'ten sonra Batum'dan Anapa'ya kadar olan yerde en güzel koy olduğunu, fakat denizin dibinin balçıkla kaplanması yüzünden gemilerin demirlenmesine uygun olmadığını ifade eder. Ayrıca kale duvarlarında rahatça gezilebildiğini ve kalenin çok güzel bir manzara arzettiğini belirtir. Kalede Rus kumandanlarının ve askerlerinin bulunduğu, birkaç yıkılmış bina gördüğünü ve kışanın da içler acısı bir durum arzettiğini zikreder. Kale müştemilâtı da iyi durumda değildir, burçlardan birinin yarısı denize gömülmüştür, surlar harap durumdadır. Kalenin arka kısmında eski mezarların yanında Prens Keleş, Sefer Bey ile onların babaları ve dedelerinin mezarları vardır, batı kapısı üzerinde Arapça yazılmış bir kitâbe bulunmaktadır. D. de Montéreu, Sohum'da ticaret yapıldığı sıralarda burada 6000 kişinin yaşadığını, Ruslar'ın şehri işgali sırasında şehrin bir kısmının sağlam durumda olduğunu, ancak Rus generallerinin mevcut evlerin yerle bir edilmesini istediğini yazar (*Reise um den Kaukasus*, I, 154). 1836'da Sohum'u gören Edmund Spencer ise şehrin acınacak bir halde bu-

Sohum'dan bir görünüş

lunduğunu, Türkler'in ifadesiyle eskiden 3000 nüfusluk bir yer iken şimdi birkaç Ermeni ve Rum'un oturduğu kulübelere ibaret bir yerleşime dönüştüğünü, kalenin dörtgen biçiminde olup girişin üstünde kitabesinin yer aldığını, toprakların da denizden bir saldırı için değil karadan gelecek saldırıyı bekler konumda dizildiğini belirtir (*Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan*, s. 289-290).

1846'da Sohum bir ticaret merkezi olarak ilân edildi ve beş yıl geçmeden Rus Sahil Koruma Birliği buraya taşındı (Beygua, s. 63), böylece askeri önemi arttı. Kırım harbi çıkınca Ruslar, Sohum Kalesi'ni 1854 yılı başlarında terketti ve bütün askerî malzeme Kutais'e götürüldü (Slade, s. 148-149). Osmanlılar ise Mayıs 1854'te donanmanın Sivastopol'dan sonra Sohum'a 4000 asker çıkarmasını ve Kafkaslar'ı çok iyi bilen Çerkez asıllı Sefer Bey'in Şeyh Şamil'in elçisiyle birlikte gönderilmesini kararlaştırdı. 1854 baharında Sefer Bey, Edirne'den İstanbul'a çağrılarak kendisine ferik rütbesi verildi. Osmanlı birlikleri Mayıs 1854'te Sohum'a girdi. Ancak birliklerin sayısı yetersizdi, buna rağmen Sohum'un üs yapılmasına çalışılırsa da bu durum geçici oldu. 10 Temmuz 1856'da Ruslar, Sohum'u tekrar işgal etti ve şehir 1864'te doğrudan Rusya'ya bağlandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlayınca Osmanlı Devleti burasıyla yeniden ilgilendi. 2 Mayıs 1877'de altı Türk gemisi Sohum'a yaklaşmış şehri ve limanı bombaladı (Allen – Muratoff, s. 120-122). Yollanan birlikler Ruslar'a

karşı başarılı mücadele verdi. II. Abdülhamid bir nutkunda buranın tekrar ele geçirilmesinin Kırım'ın fethi kadar önemli olduğuna dikkat çekti. Ancak Rumeli civarındaki çarpışmalar hızlandığından Sohum'daki birlikler Rumeli'ye sevk edilerek 12 Ağustos 1877'de Sohum boşaltıldı (*a.g.e.*, s. 144-147). Bu arada kaledeki birkaç top ve III. Ahmed zamanından kalma kale kitabesi İstanbul'a nakledildi. Diğer taraftan Osmanlı ordusunda hizmet eden Abhazlar'ın düşman eline düşmemeleri için göç etmeye razı olanlar Anadolu'ya nakledildi, 2500 kişi vapurlarla taşındı (*Mir'ât-ı Hakikat*, II, 374, 377). Sohum'daki bir deniz feneri de Mesudiye zırhlısına kılavuz olarak alınan Mustafa Reis ve arkadaşları tarafından sökülüp Trabzon'a götürüldü ve sahile dikildi. Sohum Kalesi kitabesi bugün Topkapı Sarayı Müzesi iç avlusunda sergilenmektedir.

1917 Rus ihtilâli esnasında Abhazya, Rus sivil savaşı içinde yok oldu. Kızılordu ve yerel güçler şehri 4 Mart 1921'de ele geçirip Sovyet hükümrânlığını ilân ettiler. 31 Mart 1921'de Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti teşkil edildi. Sohum, Sovyet antlaşmasına göre 1921-1931 arasında Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Abhaz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başşehri oldu. Sovyetler Birliği'nin 1990'da dağılmasının ardından Gürcüler, Abhazlar, Ruslar ve Çeçenler arasında çıkan iç savaş sonunda Abhazya Gürcistan'dan ayrıldı. Sohum'un 27 Eylül 1993'te ele geçirilmesinin ardından bölgeden göç

etmeleri için baskı ve şiddet uygulanan Gürcüler buradan ayrılmak zorunda kaldı. Bu olaylardan önce yaklaşık 120.000 olan Sohum'un nüfusu olaylardan sonra 40.000'e düştü. Gürcüler'in bu nüfus içindeki oranı hayli azaldı. Şehrin durumu bütün bölgede olduğu gibi son zamanlarda Rus yardımı ve yatırımlarıyla iyileşme sürecine girdi.

Sohum'un nüfusu 1886'da 412 iken 1897'de 7998'e, 1926'da 21.568'e, 1939'da 44.299'a, 1970'te 101.798'e ve 1989'da 119.150'ye yükseldi (14.922'si Abhaz, 12.242'si Ermeni, 49.460'ı Gürcü, 7355'i Rum, 25.739'u Rus, 4002'si Ukraynalı). 2003 yılında Sohum'da 43.716 kişi yaşamaktaydı (24.603'ü Abhaz, 5565'i Ermeni, 1847'si Gürcü, 677'si Rum, 8902'si Rus, 1797'si Ukraynalı). 1989 ile 2003 sayımı arasındaki rakamlar Gürcü ve Ruslar'ın sayılarının çok hızlı bir şekilde düştüğüne işaret eder. Bunda hiç şüphesiz iç savaşın büyük rolü vardır. 2011 yılı sayımlarına göre ise Sohum'un nüfusu 62.914 kişiydi. Bu nüfusun 43.342'si (% 67,3) Abhaz, 6192'si (% 9,8) Ermeni, 1755'i (% 2,8) Gürcü, 645'i (% 1,0) Rum, 9288'i (% 14,8) Rus ve 697'si (% 1,1) Ukraynalı'dır. Sohum'daki tarihî eserler arasında, XI. yüzyıldan kalma III. Bagrat Kalesi, XII. yüzyılda Tamara döneminden kalma kemerli köprü, Roma duvarları ve Sohum'dan 11 km. mesafede bulunan Kaman Kilisesi sayılabilir. Abhazya Müftülüğü'nün bulunduğu şehirdeki müslümanlar için küçük bir mescidin var olduğu ve yeni cami inşa çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Reineggs, *Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus* (ed. F. E. Schröder), Hildesheim-St. Petersburg 1797, II, 7-8; J. von Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien: Unternommen in den Jahren 1807 und 1808*, Berlin 1812, I, 478-479; E. Spencer, *Travel in Circassia, Krim Tartary*, London 1837, I, 295-296; a.mlf., *Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan* (trc. Dilek Cençiler), Ankara 2014, s. 289-290; D. de Montéreu, *Reise um den Kaukasus zu den Tscherkessen und Abhasen nach Kolchis, Georgien, Armenien und in die Krim*, Darmstadt 1842, I, 5, 152-154; P. M. Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819* (trc. H. D. Andreaşyan), İstanbul 1969, s. 79; Adolphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, İstanbul 1943, s. 136-137, 148-152; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), II, 374-375, 377, 381; W. E. D. Allen, *A History of Georgian People*, London 1932, s. 74, 77-78, 277, 331; a.mlf. – P. Muratoff, *Kafkas Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 92-98, 120-122, 144-147; M. Fahrettin Kirzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi: 1451-1590*, Ankara 1976, s. 2-4, 19-20, 382; Valeri Beygua, *Abhazya Tarihi* (trc. Papaha Mahinur Tuna), İ-

Sultan III. Ahmed'in inşa ettirdiği Sohum Kalesi'nin kitabesi

tanbul 2000, s. 15, 16, 17, 19-20, 26, 29, 39, 43, 57, 61-63, 79, 125-127; Zeki Sönmez, "Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Görüşler", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2001, II, 649-666; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul 2007, s. 64; Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2008, s. 48, 99-101, 130-167; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829: Tarih-Toplum-Ekonomi*, İstanbul 2012, s. 480-481, 498; *İlkçağlardan Günümüze Abhazya Tarihi* (ed. Stanislav Lakoba v.dğr., trc. Uğur Yağanoğlu), İstanbul 2014, s. 41-42, 45-48, 54-55, 100-102, 112-115; *Büyük Gazete*, sy. 11, İstanbul 6 Kânunusânî 1927; "Suhumi", *ABr.*, XX, 116.

MUSTAFA AYDIN

SÛFÎ ALLAHYÂR

(صوفي الله يار)

(ö. 1133/1721)

Orta Asyalı
Nakşibendî-Müceddidî şeyhi.

Semer kant yakınlarında Kettekurgân'ın Mingler köyünde doğdu. Babası Temiryâr Allahkulî'dir. On yaşına gelince babası onu Buhara medreselerine gönderdi. Burada on beş yıl öğrenim gördükten sonra güm-rük idaresine başmemur oldu. Sert mizacı yüzünden tüccarlara baskı yaptığı, güm-rük vergisi meselesinden dolayı pazardaki bir tüccara kızıp onu başından yaraladığı, Buharalı Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Hacı Habîbullah Buhârî'nin müridi olan tüccarın durumu şeyhine anlattığı, şeyhin de onun hidayete ermesi ve kendisine bağlanması için dua ettiği, bir süre sonra gönlünde tasavvuf yoluna girme arzusu doğup Şeyh Habîbullah'a mürid olduğu rivayet edilir. Bazı rivayetlere göre de Şeyh Habîbullah Buhârî kendisini müridliğe kabul etmek için Buhara'da evleri dolaşıp dilencilik yapmasını, sokaklarda çiğ ve işkembe satmasını şart koşmuş, Sûfî Allahyâr da ki-bir hastalığını tedavi amacıyla önerilen ve nefse ağır gelen bu işleri yaparak müridliğe kabul edilmiştir. Habîbullah Buhârî'ye on iki yıl hizmet edip hilâfet alınca Kettekurgân'a döndü. Orada açtığı tekkede halkı irşad etmeye başladı. Bir süre sonra buradan ayrılıp Surhanderyâ vilâyetindeki Denov şehrinin Kettevahşivâr köyüne göç etti. Köyde irşad faaliyetinin yanı sıra dinî-tasavvufî eserler kaleme aldı ve burada vefat etti. Kabri bugün Özbekistan sınırları içindedir. Bazı kaynaklarda ise Allahyâr'ın Şeyh Sûfî Nevrûz Şehrisebzî'nin müridi olduğu ve 1136'da (1724) vefat ettiği öne sürülmüş, *Tuĥfetü'z-zâ'irîn*'de önce Sûfî Nevrûz'a, ardından Sûfî Nevrûz'un şeyhi

Habîbullah Buhârî'ye intisap ettiği kaydedilmiştir. Ölümünden sonra halifelerinden Gâyb Nazar irşada devam etmiş, onun yerine Sûfî İslâm Kerûhî geçmiştir. Sûfî Allahyâr'ın şeriata vurgu yapan ve ilmihal niteliği taşıyan eserleri Orta Asya ve Kafkaslar'da uzun süre okunmuştur.

Eserleri. 1. Sebâtü'l-âcizîn. Çağatay Türkçesi ile manzum olarak kaleme alınan akaid, ahlâk ve tasavvufa dair bir eserdir. XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Taşkent, Buhara, Kazan ve Bakü'de taş baskısı yapılmıştır. Bazı baskılarında kitabın adı *Sûfî Allahyâr* olarak kayıtlıdır (Taşkent, ts.). *Sebâtü'l-âcizîn*, Özbekistan'da Kiril alfabesiyle (Taşkent, Mehnat Neşriyatı, 1991; Çolpon Neşriyatı, 1991), Kazakistan'da Arap harfleriyle (nşr. Cunis Törecan, Almatı, Arıs Neşriyatı, 2002) yayımlanmış, ayrıca Baktiyar Azim ve Kamil Kiyaz tarafından Kırgızca'ya çevrilerek Kiril alfabesiyle neşredilmiştir (Karabalta 2007). Tâceddin Yalçıkuloğlu 1211'de (1796) *Risâle-i Azîze Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn* adıyla Tatarca bir şerh yazmıştır (St. Petersburg 1847; Kazan 1850; Taşkent 2000). Selâhaddin b. Râvîl es-Selfimî el-Kırânî'nin yine Tatar Türkçesi'yle kaleme aldığı şerhi de (*İrşâdü'l-âcizîn Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn*) yayımlanmıştır (Kazan 1893, 1910). Otuz-İmeni Abdürrahim'in Türkçe ve Arapça karışık olarak yazdığı *Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn* ise henüz basılmamıştır (Taşkent Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 8889, vr. 1^b-61^a). Ayrıca Muhammed Ali Çukurî'nin *A'yân-ı Mâzî* ve Seyyid Habîbullah b. Seyyid Yahyâ Han'ın *Hidâyetü't-tâlibîn* adıyla birer şerh kaleme aldıkları belirtilmektedir. **2. Meslekü'l-muttaĥîn.** Fıkıh ilmine dair Farsça manzum bir eser olup 1112 (1700) yılında yazılmış ve birkaç defa yayımlanmış (Kanpûr 1290/1873; Taşkent 1900), Sûfî Allahyâr eserini Semerkant ve Buhara'daki bazı âlimlere okutup onaylarını almış, bu arada Kûzî Hoca Hâfız Hocoğlu tarafından *Hidâyetü'l-muttaĥîn* adıyla Çağatay Türkçesi'ne çevrilmiştir. Yazma bir nüshası Taşkent'te Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan bu tercüme (nr. 12180) Seyfeddin Seyfullah ve Ekrem Dehkan, Kiril alfabesiyle yayımlamıştır (Taşkent 2012). **3. Murâdü'l-ârifîn.** Farsça tasavvufî bir eserdir (Taşkent 1912; nşr. Abbas Ali Vefâyî, Tahran 1387 hş./2008). Abdülhakîm b. Molla Abdürreşid eserdeki beyitleri Tatar Türkçesi'ne çevirmiştir (Kazan 1860). Abdürrahim b. Osman Bulgarî de *Tuĥfetü't-tâlibîn fi şerhi ebyâti Murâdî'l-ârifîn* adıyla Arapça-Farsça bir eser kaleme al-

mıştır (Kâgân 1326/1908). **4. Maĥzenü'l-muĥî'n.** Akaid ve fıkıh konularına dair bu Arapça kitabın bir nüshası Taşkent'tedir (Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 4982). Ayrıca *Necâtü't-tâlibîn*, *Sirâcü'l-âcizîn*, *Fevzü'n-necât* adlı eserler Sûfî Allahyâr'a nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Kâsım b. Hasan Belhî, *Menâkıb-i İslâm Şeyh*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 1590, vr. 19^a-20^a; Abdülâzîz Meczûb-i Nemengâni, *Tezkire-i Meczûb-i Nemengâni (Tezkiretü'l-evliyâ)*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2662, vr. 49^b-50^b; Nâsirüddin Buhârî, *Tuĥfetü'z-zâ'irîn*, Buhara 1910, s. 63; Abid Nazar Mahdum, *Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-âcizîn'i* (yüksek lisans tezi, 1993). İD Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "On the Sources of Sebâtü'l-âcizîn by Sûfî Allahyâr", *TM*, XXI (2011), s. 239-253; Bedri Sarica, *Allahyâr Sûfî'nin Fevzü'n-necât'i: İnceleme-Metin-Sözlük* (doktora tezi, 1996), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Polâtçân Dâmolla Kayyumov, *Tazkira-i Kayyumiyy*, Taşkent 1998, I, 61-62; Tâceddin Yalçıkuloğlu, *Risâle-yi Azîze: Sebâtü'l-âcizîn Şerhi* (nşr. Bâtırbek Hasan), Taşkent 2000, s. 4-10; S. Gulomov v.dğr., *Kratkiy Katalog Sufiyskih Proizvedeniy XVIII-XX vv iz Sobraniya Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan im. Al-Biruni: [Handlist of Sufi Manuscripts (18th-20th Centuries) in the Holdings of the Oriental Institute Academy of Sciences Republic of Uzbekistan (Biruni)]*, Berlin 2000, s. 169-171; M. Kencabek, *Termiz Tazkirası*, Taşkent 2001, s. 158-182; Hurmetçân Fikrat – Kâdir Ekber, *Özbek Edebiyatı Tarihi*, Urumçi 2005, s. 283-294; *Sofî Allâyâr: Halkara İlmîy Ancuman Materialları* (der. Sayfiddin Sayfullah), Taşkent-Tahran 2005; Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yâdigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*, İstanbul 2011, s. 67-71; A. Deniz Abik, "Sebâtü'l-âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i Azîze", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, IV/4 (2007), s. 28-44.

NECDET TOSUN

SUGÜRÎ

(السنغوري)

Ebü Ahmed Abdurrahmân
b. Ahmed es-Sugürî el-Avârî
(1792-1882)

Dağıstanlı
Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Dağıstan'ın Sugür (Sogratl) şehrinin Avar köyünde doğdu. Tüccar bir babanın oğludur. İlk eğitimini bölgesindeki âlimlerden aldı ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Ardından dinî ilimlerin yanı sıra özellikle matematik ve astronomide tanınan Abdullah es-Sugürî'nin öğrencisi oldu. Genç yaşta Gazikumuk'a giderek Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Cemâleddin Gazikumukî'ye intisap etti ve seyrüsülükünü tamamlayıp hilâfet aldı. Daha sonra Sugür'a gelen Ga-